

KORKUT ATA TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

Uluslararası Dil, Edebiyat, Kültür, Tarih, Sanat ve Eğitim Araştırmaları Dergisi

The Journal of International Language, Literature, Culture, History, Art and Education Research

Sayı/ Issue 17 (Ağustos/ August 2024), s. 314-326.

Geliş Tarihi-Received: 23.05.2024

Kabul Tarihi-Accepted: 05.07.2024

Araştırma Makalesi-Research Article

ISSN: 2687-5675

DOI: 10.51531/korkutataturkiyat.222

Nitel Bir Araştırma Yöntemi Olarak Eleştirel Söylem Analizi

Critical Discourse Analysis as a Qualitative Research Method

İrem TOPUZ*
Olcan ASLAN**

Öz

Eleştirel söylem analizi, dilin toplumsal yapı ve güç ilişkileri üzerindeki etkilerini inceleyen bir yaklaşımdır. Bu yaklaşım, söylemler ve metinler aracılığıyla ideoloji, iktidar ve kimlik gibi kavramların nasıl şekillendiğini ve yeniden üretildiğini analiz etmektedir. Aynı zamanda adaletsizlikleri ve toplumsal eşitsizlikleri ortaya koyarak toplumsal değişimi desteklemektedir. Eleştirel söylem analistleri, toplumsal bilinci artırmayı, güç eşitsizliklerine meydan okumayı ve topluma eleştirel bir bakış açısıyla yaklaşmayı amaçlamaktadır. Eleştirel söylem analizi, yalnızca akademik araştırmalar için değil, aynı zamanda medya, politika ve eğitim gibi çeşitli alanlarda da uygulanabilmektedir. Bu da onun geniş kapsamlı etkisini ve önemini vurgulamaktadır. Toplum yapısını anlamaya ve güç eşitsizliklerinin ön planda olduğu çalışmalar yaparak değişimi hedeflemektedir. Mevcut çalışmada, eleştirel söylem analizinin potansiyeli ve uygulama alanları ayrıntılı bir şekilde ele alınmış, bu yöntemin toplumsal adalet ve eşitlik mücadelelerine nasıl katkı sağlayabileceği üzerinde durulmuştur. Eleştirel söylem analizi, toplumsal yapıları dönüştürmede önemli bir araç olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu nedenle, eleştirel söylem analizi, toplumsal değişim için güçlü bir akademik ve pratik araçtır.

Anahtar Kelimeler: Eleştirel söylem analizi, derleme, nitel araştırma yöntemi.

Abstract

Critical discourse analysis is an approach that analyses the effects of language on social structure and power relations. This approach analyses how concepts such as ideology, power and identity are shaped and reproduced through discourses and texts. It also supports social change by revealing injustices and social inequalities. Critical discourse analysts aim to raise social awareness, challenge power inequalities and approach society from a critical perspective. Critical discourse analysis can be applied not only for academic research but also in various fields such as media, politics and education. This emphasises its far-reaching impact and importance. It aims to understand the structure of society and aims for change by conducting studies in which power inequalities are at the forefront. In the present study, the potential and application areas of critical discourse analysis are discussed in detail and it is emphasised how this method can contribute to the struggles for social justice and equality. Critical discourse

* Arş. Gör., Maltepe Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Eğitim Bilimleri Bölümü, Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık Programı, e-posta: iremtopuz@maltepe.edu.tr, ORCID: 0000-0002-7085-8470.

** Doktora Öğrencisi, Uludağ Üniversitesi, Eğitim Enstitüsü, Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık Doktora Programı, e-posta: olcanaslan95@gmail.com, ORCID: 0000-0001-9987-0425.

analysis is an important tool for transforming social structures. Therefore, critical discourse analysis is a powerful academic and practical tool for social change.

Keywords: Critical discourse analysis, review, qualitative research method.

Giriş

Eleştirel söylem analizi, 1980'lerin ortalarında Van Dijk, Fairclough, Wodak ve arkadaşları tarafından yapılan çalışmalarla ortaya çıkan bir harekettir. Bu hareket, 1992'de Amsterdam'da gerçekleştirilen bir toplantıda Van Dijk, Fairclough, Wodak, Van Leeuwen ve Kress tarafından gerçekleştirilen sunumlarla başlamıştır. Sonrasında 1993 yılında "Discourse and Society" adlı derginin özel bir sayısı olarak yayımlanmıştır (Leeuwen, 2006, s. 290). 1990'lı yılların başında küçük bir sempozyumun ardından Teun van Dijk, Norman Fairclough, Gunther Kress, Theo van Leeuwen ve Ruth Wodak gibi isimlerden oluşan bir grup akademisyenin toplanması ve eleştirel söylem analizi kuramlarını ve yöntemlerini tartışmasıyla birlikte ortaya atılmış disiplinler arası bir harekettir (Wodak, 2001, s. 14). Bu toplantı günümüzde de farklı yaklaşımların oluşmasına olanak sağlamıştır. Oluşum sürecinde benzerlikler ve farklılıklar üzerine odaklanılması, farklı kuram ve yöntemlerin pragmatik bir şekilde çerçevesini mümkün kılmıştır (Wodak, 2001, s. 14). Eleştirel söylem analizinin oluşmasında Normal Fairclough'un "Language and Power" (1989), Ruth Wodak'ın "Language, Power and Ideology" (1989), Van Dijk'in "Discourse and Society" (1990) dergisi ve ilk kitabı "Prejudice and Discourse" (1984) kitaplarının oldukça etkili olduğu bilinmektedir (Wodak, 2001). 2004 yılında "Critical Discourse Studies" adlı derginin yayına başlamasıyla giderek popülerliği artmıştır (Leeuwen, 2006, s. 290).

Gömülü teori, öyküsel analiz, fenomenoloji ve etnografi gibi nitel araştırma türlerine ek olarak, eleştirel söylem analizi bu kategorilere ait bir duruşla diğerlerinden ayrılmaktadır (Merriam, 2018, s. 21). Eleştirel söylem analizinin temeli birçok farklı yaklaşımı ve geleneği içeren siyasal ve sosyal bağlamda egemenlik, eşitsizlik ve sosyal güç istismarının ele alınması, yeniden ifade edilmesi ve karşı konulmasını inceleyen bir tür olarak açıklanmaktadır. Farklı duruşlarıyla eleştirel söylem analistleri toplumsal eşitsizliği ortaya çıkarmak, anlamak ve direnmeyi kendilerine görev edinmişlerdir (Van Dijk, 2001, s. 352). Eleştirel söylem analiz, toplumsal problemlere basitçe uygulanabilecek bir teknik ya da kuramdan ziyade eleştirel bir bakış açıdır (Van Dijk, 2001, s. 353). Toplumsal problemlere ve özellikle gücün kötüye kullanılmasından kaynaklanan söylemine rolüne odaklanmaktadır. Baskı altında bulunan grupların görüşlerini ve deneyimlerini dikkate alarak toplumsal eşitsizlik karşısında verdikleri mücadeleyi desteklemektedir (Van Dijk, 2001, s. 350). Foucault'nun diyalektik söylem görüşüne dayanan eleştirel analizde araştırmacılar, dilin sosyal olarak şekillendirme gücünden bahsetmektedir. Üzerine çalışılan sosyal problemlere ve mevcut güç ilişkilerine karşı çıkmak ya da müdahalede bulunmak için itici bir güce sahip oldukları belirtilmektedir (Jager ve Maier, 2001, s. 109; Johnson ve McLean, 2020).

Eleştirel analiz, Marx, Habermas ve Freire'nin sosyoekonomik düzey, toplumun dönüşümünü sağlama ve özgürlükçü eğitimi kapsamaktadır (Merriam, 2018, s. 21). Toplumsal eşitsizlik, ekonomi ve toplumsal güç gibi konuları açıklama üzerine odaklanan eleştirel kuram doğası gereği anlamın güçlendirilmesi için toplumu incelemenin ilerisinde bir sorumluluk vermektedir. Eleştirel söylem analistleri, toplumsal bilinci arttırmak, güç eşitsizliğine karşı meydan okumak ve topluma eleştirel bir gözle bakmayı amaçlamaktadır. Marsizm etkisinde toplum yapısını anlama ve güç eşitsizliklerinin ön planda olduğu kabul edilmiş ve değişimin hedeflendiği araştırmalar gerçekleştirilmektedir (Patton, 2018). Eleştirel söylem araştırmacıları, değişim için

hareket etmeye hazır bulunarak eleştirel düşünme amacıyla çalışmalarını gerçekleştirmektedir (Crotty, 1998, s. 112).

Eleştirel analiz feminist kuramdan beslenmektedir. Cinsiyet ve güç açısından yapılan baskıya vurgu yapılmaktadır. Toplumsal değişimin hedeflenmesi ve kadın deneyimlerinin siyasi bir yansımasının oluşturulması feminist kuramın temelini şekillendirmektedir (Merriam, 2018, s. 21; Patton, 2018). Patriyarkal düzen içinde hissedilen baskı araştırılmaktadır. Feministlerin buldukları ortamın önemli ölçüde aşağıda olduğunu fark etmelerinden kaynaklanan bir farkındalık olabilmektedir. Bu farklılığın dengelenmesi amacıyla adımlar atılması gerektiği savunulmaktadır (Crotty, 1998, s. 112). Toplum ve kültürde bu adaletsizliğin giderilmesi için köklü değişikliklere ihtiyaç duyulmaktadır. Feministlerin maruz kaldıkları bu eşitsizlik ortamının tamamen yok edilmese de azaltılması amacıyla mücadele edilmesi gerektiğine inanılmaktadır (Crotty, 1998, s. 112).

Eleştirel söylem analistleri, “değerden arınmış” bir bilimi reddetmekte ve sosyal yapı içerisinde etkileşimlerden etkilenmektedir. Toplumsal ilişkilerin bilimsel temellerinin oluşturulması gerektiği ve bu ilişkilerin kendi özellerinde incelenmeleri gerektiği savunulmaktadır (Van Dijk, 2001, s. 352). Sosyopolitik olarak konumlandırılan eleştirel söylem analizi bilim insanlarının siyaset ve toplum içerisindeki rolleri üzerine düşünmeyi gerektirmektedir. Buna ek olarak hakimiyet altındaki gruplarla dayanışma içerisinde çalışabileceği anlaşılmaktadır (Van Dijk, 2001, s. 352).

Eleştirel analiz yapan araştırmacıların nesnellikten kaçınarak ve açık fikirlilikten uzak durarak aktivist bir duruş sergilemeleri gerekmektedir. Bir ölçme aracı ile sonuca varmak yerine çalışmanın toplumsal sonuçlarının değerlendirilmesi ve kültürel olarak ayırım yapmaya iten sonuçlardan uzak durulması araştırmacıların duruşları hakkında örnek olarak verilebilir (Patton, 2018).

Eleştirel söylem analizinin etkili bir biçimde gerçekleştirebilmesi için birtakım gereklilikler bulunmaktadır:

- Eleştirel söylem analizinin kabul edilebilirliğinin yüksek olması için diğer araştırmalardan daha iyi olmalıdır.
- Temelde siyasi ve sosyal problemlere odaklanması gerekmektedir.
- Sosyal problemlerin eleştirel söylem analizi genellikle disiplinlerarası olarak ele alınmaktadır.
- Eleştirel söylem analizi yalnızca söylemlere odaklanmaktan ziyade sosyal yapının özellikleri ve sosyal etkileşimleri de kapsamaktadır.
- Toplumdaki söylem yapılarının güç ve egemenlik ilişkilerini nasıl doğruladığına, yeniden üretildiğine ya da karşı geldiğine dikkat çekmektedir (Van Dijk, 2001, s. 352).

Eleştirel analizinin üç temel ilkesi bulunmaktadır. İlk yapı olan sosyal yapı sınıf, statü, yaş, etnik kimlik, cinsiyet gibi yapılardan oluşmaktadır. Bireylerin söylemlerini şekillendirmekte ve zaman zaman kısıtlayarak sınıf, statü, etnik yapı gibi pek çok bileşeni içermektedir. Medya kuruluşlarının tipik bir uygulaması veya basın toplantıları bu yapıya örnek olarak verilebilir. Yerel ya da küresel bağlamla yakından ilişkili olarak hareket etmektedir (Van Dijk, 2001, s. 352). Söylemsel etkileşim durumları da benzer şekilde toplumsal yapının bir parçası ya da kurucusudur; örneğin bir basın toplantısı, kuruluşların ve medya kuruluşlarının tipik bir uygulaması olabilir. Yani, “yerel” ve daha “küresel” bağlamlar yakından ilişkilidir ve her ikisi de söylem üzerinde

kısıtlamalar uygular. Kültür, toplumsal yapının üyelerinden oluşan bireylerin söylemini şekillendirmekte veya sınırlandırmaktadır. Son yapı ise kullandığımız sözcükler, dil, kimlikler, inanç sistemleri, ilişkiler, bizim ve başkaları tarafından kullanılan dil ve ifadeleri şekillendiren ve sınırlandıran söylemdir (McGregor, 2003, s. 15). Söylem, kelimeleri kullanarak kendini ifade etme şekli olarak tanımlanmaktadır. Dünyayı tanımak, değerlendirmek ve deneyimlemek söylemler ile bulunan yollardır. Söylemler, bilgi iddiası, güç iddiası, eleştiri, karşı gelme, toplumsal düzen inşası, yeni bilgi geliştirmek, hegemonya veya güç ilişkisi geliştirmek gibi birçok amaç için kullanılmaktadır (McGregor, 2003, s. 15).

Kress (1989), gerçekleştirdiği çalışmasında eleştirel söylem analizinin daha sonraki aşamalarında detaylandırılacak olan varsayımlarının çoğunu ifade etmiştir. Bahsedilen varsayımlar aşağıda gösterildiği gibidir.

- Dil sosyal bir fenomendir.
- Sadece bireylerle değil, sosyal gruplar ve kuruluşlar da dilde belirli anlam ve değer taşımaktadır.
- Metinler dil birimleri olarak ele alınmaktadır.
- Dinleyiciler ya da okuyucular, kendi ilişkilerinde pasif alıcı rolünde değildir.
- Kurum dili ve bilim dili arasında benzerlikler bulunmaktadır (Kress, 1979, aktaran Wodak, 2001).

Eleştirel analizde şu konular yer almaktadır:

- Belirli bir yer ve zamanda geçerli olan bilginin nelerden oluştuğu,
- Bu belirli olan bilginin nasıl gelişim gösterdiği,
- Bilginin nasıl aktarıldığı,
- Bilginin şekillendirilmesinde ve öznelerinde oluşturulmasında hangi işlevlere sahip olduğu,
- Bilginin ve toplumun genel gelişim üzerinde ne tür bir etkisi olduğudur.

Kuramsal Çerçeve

Eleştirel analiz tek bir teorik çerçeve sahip değildir. Analitik ve teorik olarak pek çok eleştirel söylem analizi türü vardır. Basında, haberde, okulda ya da herhangi bir sohbette gibi farklı bağlamlarda bulunabilmektedir (Van Dijk, 2001, s. 352). Buluşulan ortak nokta belirli söylemlerin toplumsal egemenliğin yeniden üretimiyle ilgili sorular sormasıdır. Birçok akademisyen ya da araştırmacı eleştirel söylem analizinde belirli bir kelime dağarcığına sahiptir. Bunlar; güç, hegemonya, ideoloji, cinsiyet, sınıf, ayrımcılık, yeniden üretim, toplumsal düzen, toplumsal yapı, çıkarlar ve egemenlik gibi kavramları kapsamaktadır (Van Dijk, 2001, s. 352). Eleştirel analizde güç dinamikleri araştırmanın önemli bir konumundadır. Eleştirel çalışmalarda merkezi bir kavram olarak ele alınan güç, kuruluşların ya da grupların toplumsal gücü olarak görülmektedir (Van Dijk, 2001, s. 352). Toplumsal yapıdaki farklılıkların ve bu farklılıkların etkileri ile ilgilidir. Sosyal güç ile dilin birlikteliği de toplumsal yapıdaki farklılıklarla ilişkilendirilmektedir (Wodak, 2001). Dil, gücü ifade etmektedir. Güç dilden kaynaklanmaktadır fakat dil güce karşı çıkmak için veya güç dengelerinin değişmesi için kullanılabilir (Wodak, 2001). Toplumun üyeleri ya da gruplar, diğer grupların eylem ve düşüncelerini kontrol ederek az ya da çok fark etmeksizin baskı kurabiliyorsa güç sahibi oldukları kabul edilmektedir (Van Dijk, 2001, s. 352). Sorulan sorular, gücün nasıl kazanıldığı, kimlerin

güç sahibi olduğu, toplumsal yapıda güç dağılımının nasıl olduğuyla ilişkilidir. Bireylerin farkında olmadan mevcut durumun güçlendiği varsayılmaktadır (Merriam, 2018, s. 21). Mevcut durumun güçlenmesiyle diğerleri tarafından zarar verici tutumlar ile baş kaldırış görülmektedir. Baskın sosyal yapılarla gücün birleşmesi, güçsüz olan sosyal yapıların ezilmesi ve dışlanmasıyla sonuçlanmaktadır (Merriam, 2018, s. 21). Eleştirel söylem analizinde bağlama daha fazla önem yüklenmektedir. Eleştirel olan bir eğitim araştırmasında uygulamaları şekillendiren kültür ve kurum bağlam çerçevesinde incelenmektedir. Güç ilişkileri, belli grupların çıkarlarına fayda sağlarken belli grupların ise baskı altında kalmasına odaklanmaktadır (Merriam, 2018, s. s. 21). Aynı zamanda söylemsel olarak uygulanmakta olan zenginlik, gelir, egemenlik, konum, toplumsal statü, eğitim, iş ve bilgi gibi sosyal kaynaklarla karşılaştırılan bir güç kaynağı olarak açıklanabilmektedir (Van Dijk, 1995).

Eleştirel eylem analizi, gücün farklı ifadelerinde ve etkilerinde dilbilimsel yöntemlerin kullanılma şekliyle ilgilenmektedir. Fakat, bu yalnızca dilbilimsel yöntemlerde kullanıldığı anlamına gelmemektedir. Aynı zamanda bireyin bir metnin türü ile genellikle sosyal bir fenomeni ilişkilendirmesi, kontrol etmesi veya müdahale etmesi anlamına da gelmektedir (Wodak, 2001).

Eleştirel analiz, eğitim araştırmalarında oldukça önemli bir konumdur. Eleştirel söylem analizini kullanan araştırmacılar, eğitim veya dil problemleri arasındaki ilişkileri tanımlayabilmekte ve yorumlayabilmektedir (Rogers, 2004).

Eleştirel söylem analizinin temel noktaları aşağıdaki belirtildiği şekilde özetlenmektedir:

- Söylem kültür ve toplumu oluşturmaktadır.
- Sosyal problemler ele alınmaktadır.
- Eleştirel söylem analizi açıklayıcı ve yorumlayıcı bir rol oynamaktadır.
- Sosyal eylem biçimini temsil etmektedir.
- İdeolojik işlevi bulunmaktadır (Fairclough ve Wodak, 1997, aktaran Van Dijk, 2001, s. 352).

Eleştirel söylem analistleri diğer araştırmaları süreç boyunca kendi konum ve çıkarları doğrultusunda ilerlemeye ve kendilerini eleştirmeleri yönünde bir uygulamayı desteklemektedir (Johnson ve McLean, 2020).

Eleştirel söylem analizi genellikle belirli bir kuram ya da yöntem yerine araştırma konusu ile problemine yer verilmesi ile başlamaktadır. Yöntem bölümü araştırmanın içeriğine göre değiştirilebilir ve uyarlanabilir olabilmektedir. Çalışılan problem ya da konunun bileşenlerinin sağlam bir bağlamsal temel, yöntem ve teori ile araştırmanın hatları hakkında bilgilendirme amaçlanmaktadır (Johnson ve McLean, 2020).

Eleştirel söylem analistlerinin birçoğu eleştirel söylem analizinin metodolojik süreçlerinin ana hatlarını belirlemeye çalışmıştır. Ruth Wodak, James Gee, Teun Van Dijk ve Norman Fairclough'un eleştirel söylem analizini yapabilmek için farklı ve zaman zaman birbirlerinin görüşünü kabul etmeyen yöntemler önerdiği bilinmektedir (Johnson ve McLean, 2020).

Van Dijk, eleştirel söylem analizi çalışmalarında en önemli kuramcılardan biridir. Son dönemdeki araştırmalarında eleştirel söylem analizi yerine eleştirel söylem çalışmaları kavramlarını kullanmıştır. Bu şekilde disiplinler arası bir alan olan eleştirel analizin sadece bir söylem analiz türü kabul edilmesinin önüne geçmeyi hedeflemiştir

(Şah, 2020). Van Dijk, yaklaşımını sosyal bilişsel söylem analizi olarak ifade etmiştir ve sosyal bilişin metinlerle toplum arasındaki arabulucu rolü üzerinde durmuştur (Amoussou ve Allagbe, 2018 s. 11; Van Dijk, 2001). Yaklaşımın temel noktasının toplum, söylem ve biliş olduğu ifade edilmiştir. Bu temel ile toplum ve söylemlerin etkileşimin yanı sıra bilişin de analize dahil edilmesi gerektiği anlaşılmaktadır. Bu sayede Van Dijk, sadece söylemlerin sosyal ya da bilişsel analizine odaklanmak yerine sosyo-bilişsel bir analizle bilişin bir arayüz görevi yaptığını ve daha etkili bir şekilde ifade edildiğini açıklamıştır (Şah, 2020). Sosyal topluluklar, organizasyonlar ve kurumlar gibi farklı sosyal bilişlerin incelenmesi için eleştirel analize ihtiyaç duyduğu vurgulanmaktadır (Amoussou ve Allagbe, 2018, s. 11).

Van Dijk'in toplum, söylem ve biliş üzerine odaklanması genel ve yerel bağlamı anlamayı kolaylaştırmaktadır (Şah, 2020). Bağlam, katılımcıların özellikleriyle ilişkili öznel yansımalar olarak tanımlanabilmektedir. Bahsedilen yansımalar bağlam modeli çerçevesinde açıklanmaktadır. Toplumsal yapılar ve söylem arasındaki ilişkiyi kuran köprü bağlam modelidir. Bireylerin toplumsal çevreyi anlamlandırmalarını ve söylem üretimlerini kontrol etmektedir. Bağlam modelleri yalnızca bireylere odaklanmaz, aynı zamanda diğer katılımcıların yansımalarını da kapsamaktadır. Katılımcıların birbirlerini anlama ya da eylemlerini anlamlandırmalarında oldukça önemlidir (Van Dijk, 2009).

Eleştirel söylem analizinde en eski kuramcılardan biri ise Norman Fairclough'dur. Eleştirel söylem analizinin farklı bir çalışma dalı olarak gelişmesinde oldukça etkili bir isimdir. Dilbilim ve sosyal bilimi tek bir kuramsal çerçevede bir araya getirmiştir (Şah, 2020). Norman Fairclough'un eleştirel söylem analizi yöntemi dil ve dilin oluşturduğu bağlam arasındaki ilişkiler üzerine odaklanmaktadır. Sosyal etkileşimlerle dilin ilişkisine dikkat çekmektedir (Özer, 2007). Eleştirel analizde toplumsal süreçlerin bir bileşeni olarak semiyosis kabul edilmektedir. Semiyosis, görsel ya da beden dili ile anlam üretme biçimi olarak tanımlanmaktadır. Bu bağlamda eleştirel nitel analizinin yalnızca yazılı dilde değil de görsel ve beden dilini de kapsayan tüm anlam üretme türlerini içerdiği anlaşılmaktadır (Fairclough, 2001, s. 32). Semiyosis, sosyal pratikler içerisinde farklı biçimlerde kullanılmaktadır. İlk olarak sosyal faaliyetin parçası olarak görülmektedir. İkinci olarak temsillerle görülmektedir. Üçüncü olarak ise sosyal pratiklerin performanslarıyla şekillenmektedir (Fairclough, 2001, aktaran Şah, 2020).

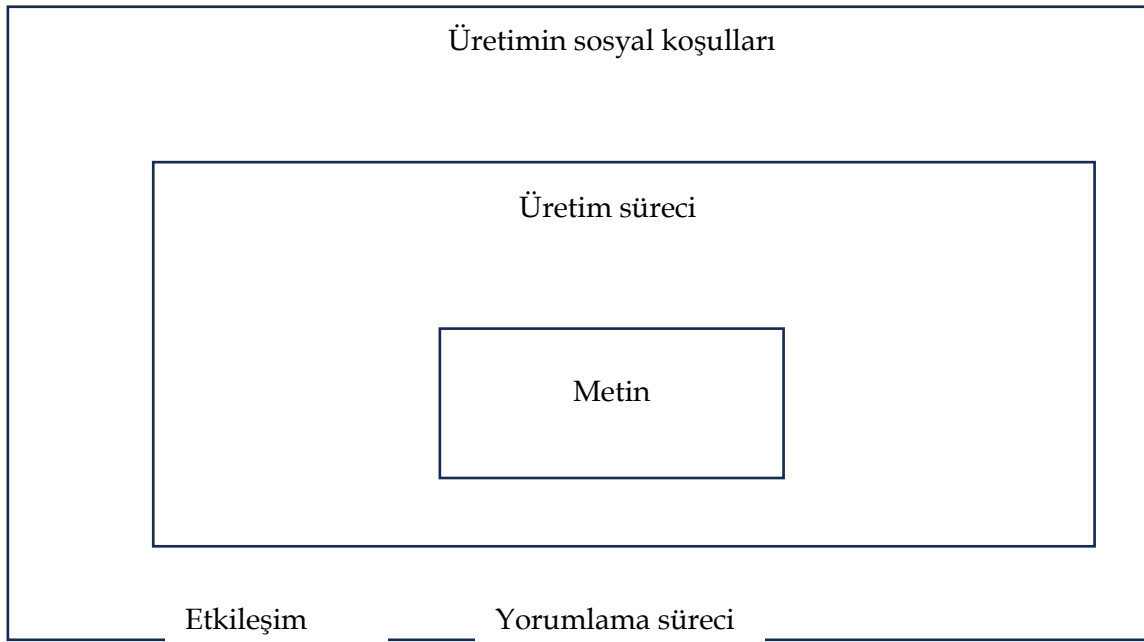
Norman Fairclough, eleştirel eylem analizi için beş aşamalı bir çerçeve sunmaktadır. İlk aşama sosyal bir soruna odaklanmaktadır. İkinci aşama sosyal sorunların çözümü için engel durumların belirlenmesidir. Üçüncü aşama mevcut toplumsal düzenin probleme ihtiyaç duyup duymadığı üzerine düşünülmesidir. Dördüncü aşama eski engellerin olası çözüm yollarının açıklanmasıdır (Şah, 2020). Çözüm yollarına odaklanması eleştiriye olumsuzdan olumluya doğru yön değiştirmektedir. Değişim için gerekli olan potansiyeller üzerine çalışılmaktadır. Son aşama ise eleştirinin yansıması olarak açıklanmaktadır. Norman Fairclough'un eleştirel söylem analizi sunduğu çerçeveye birlikte toplumsal değişimi incelemek isteyen araştırmacılar açısından bir yönerge niteliği taşımaktadır (Şah, 2020).

Eleştirel analiz dil çalışmalarına yönelik pek çok farklı yaklaşımdan oluşmaktadır. Eleştirel eylem analistleri dili bir sosyal uygulama türü olarak kullanmaktadır. Söylem ile ideolojileri ve saklı güç ilişkilerini inceleyerek toplumsal sonuçlarına odaklanmaktadır (Johnson ve McLean, 2020). Bu bağlamda dilin dengesiz güç dinamikleri için kullanılabilir olduğu ve eşitsizlikler, haksızlıklar karşısında normal algılanabileceği anlaşılmaktadır. Liderlerin ya da lider olmak isteyen bireylerin

kullanmayı seçtiği kelimelerin büyük sistemik problemlere yol açabileceği belirtilmektedir (McGregor, 2003, s. 15).

Norman Fairclough (1989) tarafından söylem sosyal bir pratik olarak ele alınmıştır. Dile ilişkin söylem görüşünü “sosyal pratiğin bir biçimi olarak dil” şeklinde yorumlanmaktadır. İlk olarak dil, toplumun dışında görülmekten ziyade bir parçası olarak kabul edilmektedir. İkinci olarak dil sosyal bir süreç olarak ele alınmaktadır. Üçüncü olarak dil toplumsal olarak koşullandırılmış bir süreçtir (Fairclough, 1989, s. 109).

Dili sosyal bir pratik ve bir söylem olarak gören kişi, kendisini yalnızca metnin üretim ve yorumlama süreçlerini çözümlenmeye değil, aynı zamanda süreçler ve sosyal koşullar arasındaki ilişkiyi çözümlenmeye amaçlamaktadır (Fairclough, 1989, s. 109). Üretimin sosyal koşulları ve yorumun sosyal koşulları genel olarak sosyal durumları kapsamaktadır. Bahsedilen sosyal koşullar, toplumun üç farklı seviyesiyle ilgilidir: Sosyal durumun seviyesi, söylemin meydana geldiği çevre ve bir bütün olarak toplumun seviyesidir. Özetle sosyal koşulların üretim ve yorumlama sürecini şekillendirdiği ve bu durumun karşılığında da metinlerin üretilme ve yorumlama şekillerinin etkilendiği anlaşılmaktadır. Metin, etkileşim ve bağlam arasındaki ilişki Şekil 1’ de gösterilmiştir.

Bağlam

Yorumun sosyal koşulları

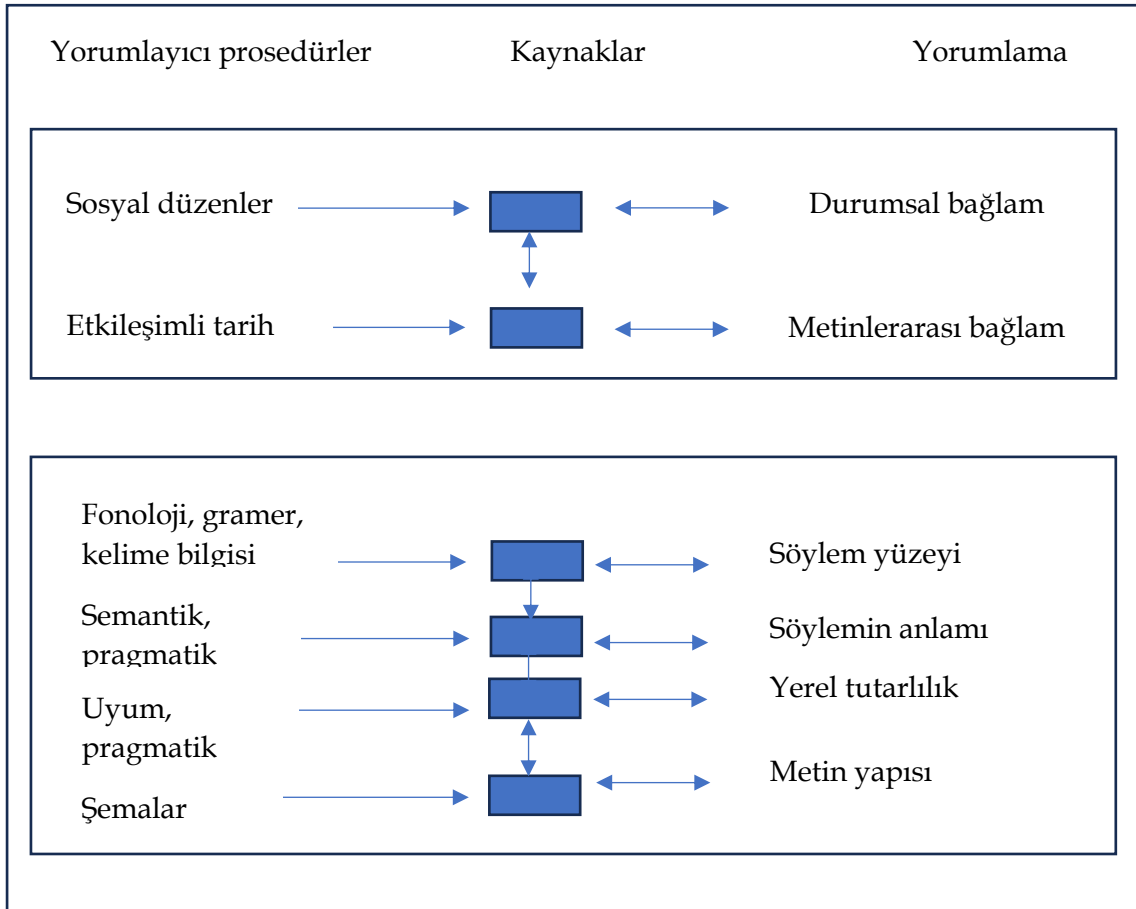
Metin, Etkileşim ve Bağlam Olarak Söylem

Norman Fairclough (1989) tarafından eleştirel söylem analizinin bölümleri üç boyutta incelenmiştir.

- Tanımlama: Metnin özellikleriyle ilgili olan kısımdır.
- Yorumlama: Metin ile etkileşim arasındaki ilişki ile metni üretim sürecinin bir ürünü ve yorumlama sürecinde bir kaynak olarak ele alır.
- Açıklama: Etkileşim ile sosyal bağlam arasındaki ilişki ile üretim ve yorumlama süreçlerinin sosyal belirlenimi ve sosyal etkileri ile ilgilidir.

Analizin ilk boyutuna bakıldığında tanımlama içeriğinde kelime dağarcığı, dilbilimsel özellikler, noktalama işaretleri ve söz eylem türleri bulunduğu görülmektedir. Eleştirel söylem analizinin bir parçası da metin analizidir. Yukarıda Şekil 1’de belirtildiği üzere söylemin metin, etkileşim ve bağlam olmak üzere üç ögesi olduğu tanımlanmaktadır. Bu üç öge metnin betimlenmesi, metin ile etkileşim arasındaki ilişkinin yorumlanması ve etkileşim ile sosyal bağlam arasındaki ilişkinin açıklanmasıdır (Fairclough, 1989, s. 109).

Analizin ikinci boyutu olan yorumlama aşaması metin yorumlamanın yanı sıra katılımcıların metin üretme süreçleriyle de ilgilidir. Yorumlama sürecinin özet bir görünümü aşağıda Şekil 2’de gösterilmiştir.

Şekil 2.

Yorumlama

Şeklin sağ sütununda yorumlama başlığı altında altı ana alan listelenmektedir. Şeklin üst kısmındaki durumsal bağlam ve metinlerarası bağlam bağlamın yorumlanmasıyla ilgiliyken, şeklin alt kısmındaki söylem yüzeyi, söylem anlamı, yerel tutarlılık ve metin yapısı metnin dört düzeyde yorumlanmasıyla ilişkilidir. Şeklin sol sütununda ise yorumlayıcı prosedürler bulunmaktadır (Fairclough, 1989, s. 109). Ortadaki sütun ise sağ sütundaki yorumlama alanlarının her biri için yararlanılan kaynakların aralığını tanımlamaktadır. Metnin yorumlanmasıyla ilgili olan sağ sütun detaylı bir şekilde ele alınacak olursa söylem yüzeyi, metin yorumlamanın ilk düzeyi olarak tanımlanmaktadır. Yorumlamanın gerçekleşebilmesi için sol sütundaki fonoloji, gramer, kelime dağarcığı olarak belirtilen yönlerden yararlanılmak gerekmektedir.

Yorumun ikinci düzeyi söylemin anlamıdır (Fairclough, 1989, s. 109). Bu aşama, metnin kurucu parçalarına anlamlar yüklemeyi içerir. Her durumda geçerli olmasa da bazı durumlarda, cümleler, ifadeler ve anlamsal önermelere karşılık gelmektedir. Üçüncü yorumlama düzeyi yerel tutarlılıktır. İfadeler arasında anlam bağlantılarını kurarak bunların tutarlı yorumlarını üretmektedir. Dördüncü ve son yorumlama düzeyi ise metin yapısıdır. Tüm metnin nasıl bir arada durduğunu, bir metnin tutarlılığını çözme meselesi olarak ele alınmaktadır (Fairclough, 1989, s. 109).

Eleştirel Söylem Analizi Uygulama Adımları

1. Adım: Araştırma problemini belirleme: Bu adımda araştırmanın merkezini oluşturacak spesifik bir sorun veya konu belirlenir. Böylelikle çalışmanın yönü belirlenerek sonraki aşamaların yol haritası ortaya konmaya başlanır.

2. Adım: Verilerin Toplanması: Bu adımda analiz edilecek metinler, konuşmalar vb. toplanır. Buradaki veriler politik konuşmalar, gazete haberleri, reklamlar, sosyal medya paylaşımları vb. olabilir. Buradaki önemli nokta veri kaynağının toplumsal içeriklere sahip olması ve boş monologlardan oluşmamasıdır.

3. Adım: Metinlerin Transkripsiyonu: Bu adımda, eğer analiz edilecek metin sözlü bir konuşma veya reklam gibi video kaynaklı ise bu veri kaynaklarının yazılı metne dönüştürülmesi son derece önemlidir. Böylelikle veri analiz edilebilir bir hale gelmiş olacaktır.

4. Adım: Bağlam Analizi: Bu adım metinlerin üretildiği ve tüketildiği bağlamın analizi ile ilgilidir. Böylelikle metnin birçok açıdan bağlamı keşfedilebilir. Bu adım eleştirel söylem analizinin en önemli adımı olarak dikkat çekmektedir.

5. Adım: Dilsel Özelliklerin İncelenmesi: Bu adımda metin dilsel olarak her açıdan incelenir. Hangi kelimelerin sık kullanıldığına, bu kelimelerin anlamlarına, cümle yapılarına ve bu cümlelerin hangi anlamlara sahip olduğuna ve metindeki retorik unsurlara son derece dikkat edilmelidir.

6. Adım: Tematik Analiz: Bu adımda metnin ana teması ve vurgulanan konular analiz edilmektedir. Metnin ana ve alt temalarının nasıl sunulduğuna, temaların belirlenirken hangi durumların göz önünde bulundurulduğuna dair fikirler bu adımda ortaya çıkmaktadır.

7. Adım: Güç ve İdeoloji Analizi: Bu adımda metindeki güç ilişkileri ve ideolojik yapılar belirlenmektedir. Burada önemli olan hangi grup veya unsurların güç sahibi olduğunu belirlemek ve metinde hangi ideolojilerin yansıtıldığını anlamaktır.

8. Adım: Eleştirel Yorumlama: Bu aşamada metindeki dilsel unsurların, güç faktörleri, sosyal adaletsizlikler ve ideolojik yapılarla nasıl bir ilişkiye sahip olduğu incelenmelidir. Bu incelemeler sırasında eleştirel yorumlardan kaçınılmamalıdır.

9. Adım: Sonuç ve Bulgular: Yapılan bütün analizler, bir sonuca bağlanmalı ve elde edilen bulgular ana noktalara değinilerek özetlenmelidir. (Fairclough, 2010; Wodak, 2001).

Eleştirel Söylem Analizi Örnek Uygulama

Eğitimde teknolojik yenileşme ve dijital sınıflar ile ilgili bir haberden yola çıkarak aşağıda bu habere dair örnek bir eleştirel söylem analizi oluşturulmuştur.

- Araştırma Sorusu:** "Bu haber eğitimde teknolojik yenileşme hakkında hangi söylemleri kullanıyor ve bu söylemler hangi ideolojileri yansıtıyor?"

2. **Veri Toplama:** Eğitimde yenileşme ve dijital sınıflar hakkında başka haberlerde nelere değinilmiş?
3. **Bağlam Analizi:** Haberlerin hangi tarih, sosyal ve politik bağlamda yazıldığını belirleyin. Örneğin:
 - **Tarihsel Bağlam:** Eğitimde teknolojinin artan rolü ve dijital dönüşüm, 21. yüzyılın başlarından itibaren önem kazanmıştır. COVID-19 pandemisi sırasında uzaktan eğitim sistemlerine geçiş bu dönüşümü hızlandırmıştır.
 - **Sosyal Bağlam:** Toplumun farklı kesimleri (öğrenciler, öğretmenler, ebeveynler) bu yeniliklere farklı tepkiler vermiştir.
 - **Politik Bağlam:** Eğitim politikaları genellikle hükümetlerin ideolojik duruşlarını yansıtır. Teknolojiye yapılan yatırımlar, hükümetin modernleşme ve rekabetçi bir ekonomi oluşturma hedefleriyle ilişkilidir.
4. **Dilsel Özellikler:** “Dijital”, “başarı”, “yenilikçi” gibi kelimelerin kullanımını inceleyin. Cümle yapılarının nasıl oluşturulduğuna bakın. Kullanılan ikna edici stratejileri belirleyin.
5. **Tematik Analiz:** Tekrar eden temaları belirleyin, bu temalar, “eğitimde modernizasyon”, “öğrenci başarısı”, “öğretmenin iş yükünün hafiflemesi” gibi olabilir.
6. **Güç ve İdeoloji Analizi:** Hangi grupların güç sahibi olduğu ve hangi ideolojilerin yansıtıldığına odaklanın. Örneğin burada hükümet ve Eğitim Bakanlığı, teknolojik yeniliklerin savunucusu olarak güçlü bir pozisyonadadır. Bu sebeple haberde, teknolojik yenilikler ve modernleşme ideolojisi öne çıkarılmış olabilir.
7. **Eleştirel Yorumlama:** Bu haberde, eğitimde teknolojik yeniliklerin olumlu yanlarını vurgularken, toplumsal kaygılar da kısaca ele alınmış olabilir. Hükümetin ve Eğitim Bakanlığı’nın pozisyonu güçlü bir şekilde yansıtılırken, eleştirel görüşler daha zayıf bir şekilde temsil edilmiş ve bu durum da teknolojik yeniliklerin meşruiyetini artırmaya yönelik bir strateji olarak görülebilir.
8. **Sonuçlar ve Bulgular:** Analizinizin sonuçlarını ve bulgularınızı özetleyin. Bu eleştirel söylem analizi, gazete haberinin dilsel ve söylemsel özelliklerini inceleyerek, eğitimdeki teknolojik yenilikler hakkında toplumsal ve ideolojik bağlamları açığa çıkarmıştır. Haberin güçlü ve zayıf yönlerini anlamak, toplumsal değişim ve politika oluşturma süreçlerinde daha bilinçli yaklaşımlar geliştirmeye yardımcı olabilir.

Eleştirel Söylem Analizinde Bağlam Analizi

Eleştirel söylem analizinde bağlam analizi, metinlerin sosyal, tarihsel ve politik bağlamlarını anlamayı içerir. Bu durum metnin nasıl üretildiği, dağıtıldığı ve yorumlandığına dair bilgileri içermektedir. Bağlam analizi, metindeki güç ilişkileri ve ideolojik unsurların daha iyi anlaşılmasını sağlamaktadır. Eleştirel söylem analizinde bağlam analizinin nasıl uyguladığını ve hangi durumları dikkate alınması gerektiği aşağıda açıklanmıştır.

Bağlam analizi tanımlanırken üç ana unsur detaylıca ele alınmalıdır. Metnin tarihsel bağlamı, sosyal bağlamı ve politik bağlamı. Tarihsel bağlam, metnin yazıldığı dönemdeki tarihsel koşulları belirlemek ve o dönemdeki olayları irdelemek için son

derece önemlidir. Bu bağlam analizi sayesinde o dönemdeki olayların günümüzdeki sonuçları ve en önemlisi incelenen metindeki etkileri daha iyi keşfedilebilir (Fairclough, 1992). Sosyal bağlam, metnin hangi toplumsal gruplarla ilgili olduğunu, bu grupların ne gibi özelliklere sahip olduğunu analiz etmek için etkili bir yöntemdir. Bununla birlikte sosyal bağlam analizi sayesinde metnin üretildiği toplumsal yapı ve normlar incelenirken, toplumun sahip olduğu değerler, inançlar ve kültürel yapı hakkında da bilgi sahibi olunur (van Dijk, 2008). Politik bağlam analizi ise metnin yazıldığı dönemdeki güç dengelerini ve politik durumları belirlemek için oldukça önemlidir. Politik bağlam analizi sayesinde politik kurumlar ve aktörlerin rolleri incelenirken aynı zamanda dönemin politik ideolojilerinin metin üzerindeki etkisi de keşfedilebilir (Wodak ve Meyer, 2009).

Sonuç ve Öneriler

Eleştirel söylem analizi metin içerisindeki gizli anlamları, ideolojik faktörleri ve mevcut güç ilişkilerini açığa çıkarma konusunda derinlemesine analiz imkânını ortaya koymaktadır (Fairclough, 1995). Bu sayede eleştirel söylem analizi metinlerin yüzeysel anlamlarının çok daha ötesine geçmek adına önemli fırsatlar sunabilir. Bununla birlikte eleştirel söylem analizi antropoloji, dilbilimi, sosyoloji, eğitim çalışmaları, tarih gibi birçok farklı disiplinde uygulanabilir. Bu durum, eleştirel söylem analizinin çok geniş alanlarda kullanılabileceğinin bir kanıtıdır. Eleştirel söylem analizi toplumdaki baskıların ve eşitsizliklerin dil aracılığıyla yeniden nasıl üretildiğini ve meşrulaştırıldığını anlamak adına da önemli bir araç olabilir.

Eleştirel söylem analizinin birçok güçlü yönü olmasına karşın zayıf yanları da bulunmaktadır. Örneğin eleştirel söylem analizi büyük ölçüde yorumlara dayanmakla birlikte bu durum yoğun öznelliğe neden olmaktadır (Breeze, 2011, s. 519). Böylelikle farklı alan çalışanları, aynı çalışmayı analiz ettiğinde farklı sonuçlarla karşılaşılabilir. Eleştirel söylem analizlerinde çoğunlukla küçük örneklem gruplarıyla çalışmalar yürütüldüğü için bulguların genellenebilirliği oldukça zorlaşabilir (Widdowson, 1995, s. 163). Ayrıca eleştirel söylem analizi çok katmanlı bir yapıya sahip olduğundan araştırmacıların sosyoloji, tarih, politika, dil bilimi gibi alanlarda geniş bilgilere sahip olması gerekmektedir. Bu durum da yöntemin uygulanmasını zorlaştırabilir ve çokça zaman alabilir.

Bu durumlardan yola çıkarak eleştirel söylem analizinin günümüzde oldukça önemli bir araç olduğu su götürmez bir gerçektir. Bununla beraber gelişen teknolojinin de etkisiyle özellikle dijital medya ve sosyal ağlarda bulunan söylemlerin analizinde de eleştirel söylem analizi son derece yararlı olabilir. Böylelikle eleştirel söylem analizi, sosyal medyanın ve sosyal ağların toplumsal hareketler ve algılar üzerindeki etkilerinin anlaşılmasına yardımcı olacaktır. Günümüzde yapay zekanın gelişmesi ve makine öğrenmesinin yaygınlaşması sonucunda eleştirel söylem analizi bu alanlarda da kullanılarak yapay zeka ve makine öğrenmesini daha verimli hale getirebilir. Ayrıca dünyada son yıllarda karşılaşılan savaş gibi toplumsal felaketler sonucunda göç hareketleri oldukça yaygın bir hale gelmiş ve kültürlerin birbirinden etkilenme hızı oldukça artmıştır. Bu bakımdan eleştirel söylem analizi farklı kültürel söylemlerin karşılaştırılmasına yardımcı olarak kültürlerin benzerlik ve farklılıklarını birçok açıdan ortaya konmasını sağlayabilir.

Sonuç olarak, eleştirel söylem analizi iletişim ve dilin sosyal yapılarla derin bir ilişkisi olduğunu savunan bir araç olarak tanımlanmaktadır. Eleştirel analiz, dilin siyasi ve toplumsal güç ilişkilerini nasıl yansıttığını ve bu toplumsal güç ilişkilerinin eşitsizlikleri nasıl yeniden ürettiğini anlamamız noktasında yardımcı olmaktadır. Aynı

zamanda metinler arasındaki yapılar odaklanmakta ve metinlerin toplumda nasıl etkiler bıraktığını ele almaktadır. Bu bağlamda, söylem toplumdaki güç dengelerini sorgulayarak ve eleştirerek toplumsal değişim ve farkındalık yaratma süreçlerinde önemli bir rol oynamaktadır. Mevcut çalışmada eleştirel söylem analizinin potansiyelini ve uygulama alanlarını ortaya koyarak, bu alandaki çalışmalara katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Kaynakça

- Amoussou, F., & Allagbe, A. A. (2018). Principles, theories and approaches to critical discourse analysis. *International Journal on Studies in English Language and Literature*, 6(1), 11-18.
- Breeze, R. (2011). Critical discourse analysis and its critics. *Pragmatics. Quarterly Publication of the International Pragmatics Association (IPrA)*, 21(4), 493-525.
- Crotty, M. (1998). *The foundation of social research: Meaning and perspective in the research*. SAGE Publications.
- Fairclough, N. (1989). *Language and power*. Longman Group.
- Fairclough, N. (2001). *Critical discourse analysis as a method in social scientific research*. In R. Wodak & M. Meyer (Eds.), *Methods of Critical Discourse Analysis* (s. 32-62). SAGE Publications.
- Jager, S. & Maier, F. (2001). *Multidisciplinary CDA: A plea for diversity*. In R. Wodak & M. Meyer (Eds.), *Methods of Critical Discourse Analysis*. SAGE Publications.
- Johnson, M. N. P., & McLean, E. (2020). *Critical discourse analysis*. *International Encyclopedia of Human Geography* (2nd edition).
- Kress, G. (1989). History and language: Towards a social account of linguistic change. *Journal of Pragmatics*, 13(3), 445-466.
- Leeuwen, T. V. (2006). *Critical discourse analysis*. *Encyclopedia of Language & Linguistics* (2nd edition).
- McGregor, S. L. T. (2003). Critical discourse analysis. *Critical Science and Critical Discourse Analysis*, 15(1).
- Merriam, S. B. (2018). *Nitel araştırma: desen ve uygulama için bir rehber*. (Çev. S. Turan). Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık. (Orijinal yayın tarihi, 2009).
- Özer, S. (2007). Söylem çözümlemesi ve rivayetlerin anlaşılmasına yönelik katkıları. *İslami Araştırmalar Dergisi*, 20(1), 39-57.
- Patton, M. Q. (2018). *Nitel araştırma ve değerlendirme yöntemleri*. (Çev. M. Bütün ve S. B. Demir). Pegem Yayıncılık.
- Roger, R. (2004). *An introduction to critical discourse analysis in education*. Lawrence Erlbaum Associates Publishers.
- Şah, U. (2020). Eleştirel söylem analizi: temel yaklaşımlar. *Kültür Araştırmaları Dergisi*, 7, 210-231.
- Van Dijk, T. A. (1984). *Prejudice in discourse*. John Benjamins Publishing Company.
- Van Dijk, T. A. (2001). *Multidisciplinary CDA: A plea for diversity*. In R. Wodak & M. Meyer (Eds.), *Methods of Critical Discourse Analysis*. SAGE Publications.
- Van Dijk, T. A. (2009). *Society and discourse*. Cambridge University Press.

Widdowson, H. G. (1995). Discourse analysis: a critical view. *Language and literature*, 4(3), 157-172.

Wodak, R. (1989). *Language, power and ideology*. John Benjamins Publishing Company.

Wodak, R. (2001). *What is About - A Summary of Its History, Important Concepts and Its Developments*. In R. Wodak & M. Meyer (Eds.), *Methods of Critical Discourse Analysis*. SAGE Publications.